

Milica Kočović de Santo

Platformske zadruge kao šansa za (post-kriznu) transformaciju tržišta kulture

334.732:[004.738:330"202"

316.324.8:[004.738:330"202"

316.72:339.13"202"

DOI [10.18485/fdu_dhkum.2021.ch19](https://doi.org/10.18485/fdu_dhkum.2021.ch19)

Uvod

Polazne tačke istraživanja podrazumevaju kabinetsko istraživanje relevantnih teorija i prakse, u vezi sa *studijama i teorijama održivih (tržišnih) tranzicija*¹. One će biti ukrštene sa *teorijama institucionalnih promena i nove institucionalne ekonomije* uz uvažavanje konteksta krize i faktorima kriza koji ih izazivaju, i poslužiće kao teorijsko-analitički osnov za interpretaciju i sintezu. Istraživanje će se osloniti na *multidimenzionalne perspektive*, koje kombinuju *ideje evolucionarne ekonomije, institucionalne, nove institucionalne ekonomije i sociologije inovacija* (Rip and Kemp, 1998; Geels, 2002; Smith et al., 2010, 2013, 2018).

1 Ova brzorastuća naučna grana razvija se od 2009. godine oslanjajući se na tranzicione teorije, znanja o tranzicionim tržištima i institucionalne promene koje su izazvane realnim globalizovanim problemima, koji kao takvi dovode do pritisaka i konsenzusa o neophodnosti promena političkih, ekonomskih, ideoloških kurseva. Tranzicione studije objašnjavaju kako se radikalne promene pojavljuju u vidu tržišnih niša, u kojima su društvene funkcije ostvarene. Pomenute studije su primarno situirane u mezo nivou socio-tehničkih sistema (Geels, 2004). Istraživački fokus u vezi sa održivim tranzicijama pretpostavlja debate sa makro nivoo (promena prirode kapitalizma, kao i interakcija priroda-društvo), ali i mikro nivo analize (promena individualnih izbora, stavova, motiva).

Smatra se da radikalne inovacije nastaju u tržišnim nišama, gde akteri neguju razvoj alternativa (Rip and Kemp, 1998), tako shvaćene tržišne niše predstavljaju revolucionarne inkubatore tržišne transformacije, jer prave pritisak i promene. *Saveznici promena* deluju tako što prave pukotine, tenzije i šanse, na taj način navigirajući procesima tranzicija (Köhler, J., Geels, F. W., Kern, F., Markard, J. et al., 2019). Teorija održivih tržišnih transformacija *saveznike* prepoznaje kroz njihovo delovanje kao: *društvene pokrete, NVO i kulturu*. Treći sektor je nosilac društvenih vrednosti i reakcija, usmerenih na goreće planetarne izazove (društva, životne sredine, ekonomije i kulture). Kritička analiza će obuhvatiti odnose neophodnosti evolucije institucija i organizacione arhitekture, tj. neophodnosti njihove transformacije usled konteksta *permanentne krize savremenih sistema*, koji impliciraju neminovne promene u sferi kulture (kao nosioca društvenih vrednosti, ali prethodno transformisane u organizacionom pogledu prema digitalnim platformskim zadrugama).

Platformske zadruge predstavljaju alternative u pogledu na dosadašnje poslovne modele. Imajući prethodno u vidu, rad doprinosi specifičnim znanjima u oblasti kulturne politike i menadžmenta u kulturi. Štaviše, platformske zadruge donose šanse za održivije funkcionisanje resora kulture u celini, radnika u kulturi i publike. Idejno i teorijsko uporište digitalnih platformskih zadruga je u kooperativnosti i kolektivizmu, nasuprot konkurentnosti i individualizmu. Ekonomsku nejednakost je moguće posmatrati kao integralni element tradicionalnog dizajna institucija (poslovnih organizacija), koji održava krizu vlasništva nad kapitalom. Kriza vlasništva nad kapitalom je permanentni izazov savremenih sistema, koja zavrđuje pažnju jer postaje vidljivija u kontekstu pandemije.

Šta nam govore krize?

Krize su svojstvene kapitalističkom načinu proizvodnje i razmeni koju prati novac. *Kriza kao nužnost; kreativna destrukcija; preduslov za novi rast; periodični poremećaj ekonomske reprodukcije društva;*

teške smetnje u ekonomskoj reprodukciji društva; posledica novčane razmene (Heinrich, 2015, Schumpeter, 1954)². Autor Kuruma je ponudio objašnjenje krize kao *kolektivne eksplozije svih kontradikcija kapitalističke proizvodnje* (Kuruma, 1965). Teorija društvenog totaliteta koju predlaže Kulenberg u konstruisanju alternative, prepoznaje da je *savremena ekonomija konstituisana u kontradiktornim političkim, kulturnim, prirodnim i ekonomskim procesima, koji će postojati i dalje* (Cullenberg, 1994). Ideje neoliberalizma karakteristične za sve savremene ekonomske sisteme, integrisane su i artikulisane kroz *monetarizam, ekonomiju ponude, racionalnu teoriju, teoriju izbora* (Beaud i Dostaler, 1997); *kreativne gradove* (Peck, 2010); *preduzetnički duh* (Mirowski, 2013); *nacionalni brend* (Phelan, 2014); *deljenu ekonomiju* (engl. shared economy) (Hall, 2016, Kočović De Santo, 2020). Medijska produkcija postaje alat u funkciji ekonomskih interesa i politike, ostavljajući snažan uticaj na kulturu i društvo kroz *privilegovano plasirane svojstvene vrednosti, diskurse i norme* (Chakravartty, Schiller, 2010), a vremenom privatizacija, deregulacija, liberalizacija i globalizacija postaju jedinstveni principi zvaničnih državnih i medijskih politika (Pickard, 2007; Kočović De Santo, 2020).

Nadovezujući se na neka od razumevanja kriza, moguće je zaključiti da savremene sisteme karakteriše *permanentno postojanje kriza*. Ako je kriza odlika savremene ekonomije, njene eskalacije sa pozitivnim i negativnim efektima su važni preduslovi institucionalnih promena, što je u kontekstu istraživanja važna pretpostavka za razumevanje značaja evolucije digitalnih platformskih zadruga.

2 Marksistička objašnjenja: kroz *istiskivanje profita* tokom posleratnog perioda kada je radna snaga imala moć da se bori kroz sindikate, potencijalno povlačenje novca nakon transakcije; *nedovoljna potrošnja* (zaposleni zarađuju samo deo profita, i kroz dugi rok ima nedostatka tražnje, kriza hiperprodukcije, nerealizovana roba gubi vrednost; *porast udela fiksnog kapitala*, veća investicija u mašine zbog tendencije kapitala da raste, ulaganje u proizvodnju će istiskivati živi rad, veća efikasnost.

Šta nam je pandemija rasvetlila? Institut nove normalnosti u ekonomskoj nejednakosti?

Na COVID-19 moguće je gledati kao na ekstremni događaj koji u svojoj suštini predstavlja neekonomski faktor krize. Pojavom COVID-19 ugrožen je primarno zdravstveni sistem, koji povlači druge sektore i resore u društveno-ekonomsku krizu. Efekat preliivanja krize iz zdravstvenog sistema ubrzan je globalno prihvaćenim merama socijalnog distanciranja i samoizolacije, inicirane i preporučene od strane Kine i WHO. (Kočović De Santo, 2020)

U kriznim vremenima, pokušava se kroz narative formalne vlasti kontrolisati trenutak u kojem se pojavljuje svest kritične mase o suštinski važnim pitanjima. Pomenute mere socijalnog distanciranja i samoizolacije, uvod su u *novu normalnost* koja je refleksija sistemskog pokušaja samoodržavanja. Da li nas *nove normalnosti* pripremaju ili osnažuju za funkcionisanje u ovoj i budućim pandemijama i krizama? Da li su *nove normalnosti* nešto što uopšte priprema za budućnost ili teži da očuva institucije i poslovne modele kakvi jesu? Da li je rastuće nepoverenje u institucije, zapravo ogoljena kriza vlasništva nad kapitalom, odgovornostima i moći – koje iz vlasništva proizlaze?

Moguće je prepoznati koren (svih korena) problema kriza, koji se ogleda u ekonomskoj nejednakosti. Ekonomska nejednakost strukturno je integrisana u organizaciju rada, arhitekturom poslovnih modela. Kao takva, ekonomska nejednakost je osnovni razlog krize vlasništva nad kapitalom, koja se dalje sistemski preliiva na sve društvene segmente – održavajući društvenu nejednakost. Kapital se akumulira na osnovu ekonomske i društvene nejednakosti. Uspostavljena sistemska logika posledično podrazumeva održavanje ekonomske i društvene nejednakosti, a ne njihovo smanjivanje i eliminisanje. Krize i *nove normalnosti* otkrivaju uzroke ekonomskih problema koji se prvenstveno odnose na krizu poslovnih modela koji obezbeđuju eksploataciju radnika i veću ekonomsku nejednakost.

Sistemska (r)evolucija tržišnih niša – od kolaborativne ekonomije do platformске zadruge

Kriza izazvana COVID19 može se posmatrati kao tačka prekretnice na putu ka transformaciji udruženog rada. Digitalne tehnologije rasvetljavaju buduće pravce transformacije, kao mesto koje re-definiše pre svega značenja *bezbednosti i održavanja relacija* (privatnih i poslovnih). Ljudske relacije nastaju, postoje i opstaju u digitalnom prostoru u stepenu koji je pre COVID19 pandemije bio nezamisliv. Sa jedne strane, poslovanje u tradicionalnim organizacionim formama trpi ogromne pritiske (prema transformaciji), sa druge strane digitalna ekonomija beleži rast u uslovima pandemije. U vreme COVID19 krize zadruge dokazuju efikasnost, posebno kroz njihov doprinos ekonomskoj i finansijskoj stabilnosti, održavanju nivoa zaposlenja i stvaranju novih radnih mesta. Zadruge doprinose ciljevima osnaživanja evropskih mreža transporta, energije, komunikacije i usluga posebno u izolovanim oblastima; zadruge malih i srednjih preduzeća obezbeđuju lokalne alternative za globalne poslove; mnoge zadruge su podržale i obezbedile ženama pristup preduzetništvu, poboljšavajući kvalitet života (Cooperatives Europe, 2020)³.

Kao alternativna rešenja na sistemski prepoznate probleme mnogi autori vide *održivu tržišnu tranziciju* prema novijim oblicima: od *deljene digitalne ekonomije, kolaborativne ekonomije*, (shared economy, digital economy, collaborative economy etc) do *platformskih zadruga*. Danas postoji ogroman broj različitih modela kolaborativne ekonomije. Primeri kao što su Uber, Airbnb, Blablacar, Loomio,

3 Prema istom izvoru, u Finskoj 75% stanovništva su članovi nekog zadrudnog preduzeća; u Belgiji, kad uđete u apoteku, šansa je 1 od 5 da ste u zadruzi; u Poljskoj 1 od 3 osobe živi u kućama u vlasništvu zadruga; u Francuskoj zadrudna preduzeća pružaju skoro milion radnih mesta, što predstavlja 3,5% od ukupne zaposlenost u zemlji; u Nemačkoj zadrudne banke imaju više od 16 miliona članova; u Italiji je 50% poljoprivredno-prehrambenog sektora kojima upravljaju zadruge i postoje skoro 34.000 uslužnih zadruga; u Velikoj Britaniji zadruge imaju najveći asortiman fair-trade proizvoda poštene trgovine.

Smart, DisCO su različiti u pogledu na uslove, obim, veličinu, način raspodele surplusa i vlasništvo.

Na osnovu istraživanja nekoliko evropskih mreža koje se bave zadrugama, nastaje dokument *A cooperative vision for collaborative economy* (Cousin, Martelloni, 2017), kao skup međunarodnih nalaza i preporuka u vezi sa značajem uspostavljanja kolaborativne ekonomije kroz poslovne modele zadruga, koji se ogleda u doprinosu fer ekonomiji. Dokumentom su mapirani raznovrsni pristupi udruženog rada, gde je uprkos raznolikosti iskristalisana zajednička vizija: „lokalne zajednice kroz kolaborativnu ekonomiju ostvaruju suštinski važnu ulogu, uz mogućnost integrisanja ekonomije, tehnologije i društva u jedinstven i inkluzivan održivi projekat rasta“ (Cousin, Martelloni, 2017). Glas kolaborativne ekonomije ili udruženog rada u Evropi, poziva na javno-privatno partnerstvo, kao i na partnerstva između evropskih institucija i lokalnih zajednica, kako bi u zajedničkom nastupu mogao biti primenjen kolektivni projekat za udruženi rad⁴. *Kolaborativna ekonomija (udruženi rad) je zaista mnogo više od ekscentričnog trenda*. Dizajniranjem dobara i usluga, kroz oblikovanje ekonomskih odnosa oko neuređenih tržišnih niša ili nedovoljno vidljivih, kroz masovno osnaživanje funkcija, kroz saradnju, uspostavljanje mreža, udruženi rad postaje izazov za tradicionalne organizacione forme (Cousin, Martelloni, 2017).

Zadruga su autonomne asocijacije dobrovoljno okupljenih ljudi na zajedničkim aspiracijama u vezi i sa ciljem ostvarenja ekonomskih, kulturnih i društvenih potreba. Prema Zakonu o zadrugama koji važi u RS, čl. 2 „Zadruga je pravno lice, koja predstavlja poseban oblik organizovanja fizičkih lica (u daljem tekstu: zadrugar) koja poslovanjem na zadružnim principima ostvaruju svoje ekonomske,

4 U junu 2017. godine, Evropski Parlament usvaja Rezoluciju P8_TA (2017) 0271 u vezi sa Evropskom Agendom za kolaborativnu ekonomiju, koju objavljuje 2016. Evropska Komisija (EK) COM (2016) 0356, sa ciljem obezbeđivanja različitog sektorskog partnerstva i uključivanja u rastuću kolaborativnu ekonomiju (biznis sektor, javne institucije, potrošači). Agenda objavljena od strane EK predstavlja važan zvanični međunarodni dokument koji prepoznaje veliku važnost kolaborativne ekonomije u Evropi, kao značajnog stožera šansi za preduzetnike i potrošače i kreiranje novih poslova.

socijalne, kulturne i druge interese i koja upravljaju i kontrolišu poslovanje zadruge“ (Zakon o zadrugama, 2015). Prema istom Zakonu, *zadružne vrednosti* prepoznate su u okviru čl. 4 kao „samopomoć, samoodgovornost, demokratičnost, jednakost, pravičnost i solidarnost“. Pomenuti čl. 4 definiše i *zadružne principe* koji bliže određuju osnivački okvir, preuzimajući međunarodne zadružne principe: „1) dobrovoljno i otvoreno članstvo; 2) kontrola od strane zadrugara (po principu: jedan zadrugar – jedan glas); 3) ekonomsko učešće zadrugara; 4) autonomija i nezavisnost zadruge; 5) obrazovanje, obuka i informisanje; 6) međuzadružna saradnja; 7) briga za zajednicu“ (Zakon o Zadrugama, 2015).

Kolaborativna ekonomija ima duboku zajedničku nit sa zadržnim pokretom: deljenje, solidarnost i saradnja su pripadajući vrednosni narativi u oba slučaja, najmanje isto onoliko koliko je dimenzija zajednice uslovna osnova za zajedničko delovanje. Nastale u 19. veku iz potrebe za unapređenjem inkluzivnih, socijalno vođenih oblika ekonomije i produktivne organizacije, zadruge su preživele sve revolucije modernog i post-modernog doba (Cousin, Martelloni, 2017). Od tradicionalnih zadruga zasnovanih na članstvu, do platformskih zadruga, evolucija institucija se dešavala podstaknuta krizama (kroz faktore ekonomskih i neekonomskih uticaja) koje su oblikovale zadruge kroz vreme. Nezavisno od različitih formi, moguće je izdvojiti karakteristične osobine za zadruge i razne oblike udružene ekonomije: demokratsko vlasništvo i upravljanje; jak uzajamni odnos zadruge i zajednice kroz brigu za zajednicu; prema osnaženim modelima za solidarnu saradnju ljudi povezanih oko zajedničkih ciljeva; jače društvene veze i solidarnosti prema životnoj sredini na vrednostima i idejama *konvivialnosti*⁵, i zarade za održivi i dostojanstven život.

5 Konvivialnost je definisana od strane Ivana Ilich-a, i može se prevesti kao *druželjubivost*. Ovaj autor je imao za cilj da kroz konvivialnost da tačku promišljanja izvan okvira industrijske proizvodnje, toksičnosti i nasilja koje se odvija na ekstraktivnim granicama (Ilich, 1973). Mbembe konvivialnost oživljava kao *ugodnost*, tačku promišljanja o ljudima i njihovom učešću u dekonstrukciji kolonijalnih afričkih zemlja u okviru autoritarnih režima (Mbembe, 2001). Nyamnjoh smatra da je kolaps konvivialnosti kao *druženja* ili *važne društvene dokolice* usko povezan sa

Gore pomenuti primeri (*shared economy, digital economy, collaborative economy etc*) predstavljaju alternative tradicionalnim poslovnim modelima, utoliko što su oslonjeni na digitalno poslovanje. Međutim, ovi oblici digitalnog poslovanja i dalje suštinski i nužno ne obezbeđuju transformaciju prema *fer ekonomiji*, koja podrazumeva i *fer raspodelu stvorene vrednosti, demokratizovano upravljanje i kontrolu procesima*. Do danas postoji ogroman broj različitih modela u pogledu na kolaborativnu i deljenu ekonomiju. Efekti sinergije koji proizlaze iz mreže i obima u digitalnoj ekonomiji „*doveli su do dominacije velikih tehničko-tehnoloških kompanija, što je otežalo ljudima mogućnost da predvide alternativnu budućnost za tako uspostavljen model...*“. Međutim, alternativne budućnosti postoje i za sada je to *zadružna alternativa u obliku platforme* (Mayo, 2019).

Potrebno je tražiti pristupe koji u organizacionom smislu ojačavaju bottom-up i grassroot inicijative, inicirane od strane lokalnih zajednica, prepoznate kao značajne za decentralizovani razvoj u celini.

Zbog čega su platformske zadruge šansa za transformaciju tržišta kulture?

Opširne studije o kooperativama (zadrugama) ukazuju da one doprinose kolaborativnoj ekonomiji, promovišući modele zasnovane na upravljanju od strane zajednice, dokazano doprinoseći novim inicijativama posebno u funkciji upravljanja zajedničkim dobrima. Novi oblici zadrugarstva u internet prostoru „podržavaju

očuvanjem individualizma i ponosa, eksploatacije i apistemičke nepravde u Africi koja ugrožava kolektivni život (Nyamnjoh, 2017). U novije vreme, *Drugi konvivalistički Manifest* iz 2020. prepoznaje delovanje konvivalnosti kao odgovore društvenih pokreta i grupa na sistem, kroz tri opšta načina: u razvijenijim zemljama društveni pokreti mladih reaguju na pitanja ugrožene životne sredine; u autoritarnim režimima višedecenijske vlasti, društvene grupe mladih organizovane su prema rušenju sistema; u tranzicionim zemljama od post-autoritarnih sistema prema razvijenim zemljama, društvene grupe mladih – migriraju.

transformacije poslovnih modela, obezbeđene digitalnim platformama i internet tehnologijama“ (Como, Mathis, Tognetti, Rapisardi, 2016). U kontekstu tržišta kulture i kulturne politike, upravljanje na nivou lokalnih zajednica je direktna podrška za oba procesa, *kulturnu demokratiju* (koja je podržana digitalnim medijima i platformama do određene mere) i *demokratizaciju kulture*, uz uvažavanje endogenog razvoja i ekonomije zasnovane na (lokalnom autentičnom) znanju, koja takođe pun potencijal dobija u internet prostoru. U pogledu na paradigmu održivog razvoja, umesto balansiranoosti stubova, često se u praktičnom smislu dešava da ekonomski stub ugrožava održivost društvenog, ekološkog i kulturnog (Kočović De Santo, 2019, Kočović De Santo, 2019a). U tome se ogleda poseban značaj platformskih zadruga koje kao evolutivno mikroorganizaciono institucionalno rešenje, u kombinaciji sa *Ekonomskom krofonom* – makroorganizacionim okvirom, može obezbediti razvoj koji polazi od ciljeva kulture, društva i životne sredine, dok ekonomiju postavlja u funkciju ostvarivanja kulturnih, društvenih i indikatora životne sredine (Kočović De Santo, 2021).

„Platformske zadruge su preduzeća koja primarno posluju kroz digitalne platforme sa ciljem interakcije i razmene dobara i usluga, koje su strukturirane u saglasnosti sa Izjavom o zadružnom identitetu međunarodne zadružne alijanse“ (Mayo, 2019). Autor Tebor Šolc na platformsko zadrugarstvo gleda kao na realnu alternativu, kojom se „sistemski odgovara na izazove kapitalizma“, što je od značaja i za istraživačka pitanja ovog rada – krizu vlasništva nad kapitalom i permanentno stanje krize kao karakteristika savremene ekonomije. U 2014. godini Šolc i MekKenzi ukazuju na neetične radne prakse u digitalnoj kolaborativnoj ekonomiji – „ovo nije kapitalizam, ovo je nešto mnogo gore“, imajući u vidu Uber, Taskrabbit, Handy (Sholz, 2014). Tekst daje kritički uvid u stanje eksploatacije u digitalnoj deljenoj ekonomiji, koju naizgled odlikuje veći nivo radne fleksibilnosti i povoljnijih uslova, komparirajući je tada alternativom u nastanku – „zadrugama u radničkom vlasništvu, koje bi mogle da dizajniraju sopstvene platforme zasnovane na aplikacijama“.

U pogledu na društveno blagostanje i održivost životne sredine, „kapitalizam više ne radi“ (Sholz, 2016a). Deljena ekonomija

prikazana je kao preteča za post-radničko društvo i put ka ekološki održivom kapitalizmu, gde će „Google pobediti i smrt samu, a ova hrabra nova remetilačka ekonomija će nas osloboditi neprihvatljivih oblika rada“ (Sholz, 2014), što dobro referiše na Greberov „bullshit jobs“ (Graeber, 2014). Platformske zadruge „koriste u poslovanju web sajtove, aplikacije za mobilne telefone, protokole sa ciljem prodaje proizvoda i usluga“ (Schneider, 2016). Oslonjene su na principe demokratskog upravljanja, deljenog vlasništva od strane radnika i korisnika platforme. Platformske zadruge su radničke, multistejkholderske, proizvodne, oslonjene na podatke koje stvaraju i koriste sistemom blockchain-a. Vlasništvo je u rukama svakoga ko od platforme zavisi. Osnovna pretpostavka u funkcionisanju platformskih zadruga je demokratičnost u pogledu na definisanje i uspostavljanje pravila funkcionisanja. Šolc je 2014. godine kroz veći broj publikacija i radova upozoravao na to da radnici i potrošači gube kontrolu nad tehnologijom koju koriste u procesu kupovine i prodaje dobara i usluga.

Zbog čega se frilenseri, vozači i drugi radnici na internetu ne udruže posredstvom tehnologije, protiv velikih, umesto što se takmiče međusobno? Zašto radnici na internetu ne bi osmislili i izgradili svoje aplikacije? U praktičnom smislu Tebor Šolc je predložio platformsko zadrugarstvo kao „kombinaciju principa zadrugarstva iz 19. veka (integrisanih međunarodnim preporukama, a usvojene i u okviru domaćeg zakonodavstva) sa dostignućima tehnologije 21. veka“ (Sholz, 2016b). Ukratko, platformsko zadrugarstvo insistira na tome da smo jedino u mogućnosti da ukažemo na „bolesti“ deljne ekonomije kroz promenu vlasništva, smišljanjem demokratskog procesa upravljanja i oživljavanjem solidarnosti (Sholz, 2016a).

Za resor Kulture i KKI najznačajnije su multistejkholderske zadruge, kao čist primer platformskih zadruga, gde su korisnici i proizvođači proizvoda/usluga oslonjeni na razmenu putem platforme, tako da su obe strane u ulozi članova i vlasnika. U nastavku su izdvojena tri primera od izuzetnog značaja za rad i funkcionisanje aktera na tržištima kulture, koji su zbog svojih univerzalnosti i razrađenih poslovnih modela izuzetno primenljivi za tržište kulture.

Smart cooperative je neprofitna organizacija osnovana 1998. godine u Belgiji, nastala sa ciljem pojednostavljivanja i podrške

Tabela 1. Vrste platformskih zadruga

Radničke i frilencerske zadruge kontrola od strane radnika;	<i>Suma</i> je najveća radnička zadruga u Velikoj Britaniji, proizvode vegeterijansku, organsku hranu i etno-tradiciionalne proizvode.
Zadruga – konzorcijum radnika platforma je kanal za radnike, posredstvom kog su njihove usluge kroz mrežu vidljive i dostupne, a oni se bolje međusobno povezuju na lokalnu;	<i>Up & Go platform</i> koja na zahtev nudi usluge čišćenja, garantujući fer plate za radnike u čijem je vlasništvu. Zbog toga je 95% cene bilo kog posla, a ostalih 5% odlazi na podršku platformi
Zadruge kupaca zasnivaju se na članstvu u zadrugama (lancima trgovine koji su zadruge);	<i>The Wine Society</i> je zadruga specijalizovana u ponudi kvalitetnog vina, vlasnici su potrošači;
Zadruga – konzorcijum proizvođača nezavisni proizvođači, uobičajeno mali, koji od zadruge imaju koristi kroz kolektivno organizovanje (npr: finansijskih i usluga osiguranja);	<i>Thames Valley Farmers'</i> zadruga koja upravlja i promovise tržište malih poljoprivrednih proizvođača na nivou grada i delova grada, sa ciljem direktne prodaje lokalnim kupcima;
Zadruge proizvođača , sa različitih geografskih tačaka, koji kolektivno prodaju posredstvom digitalnih platformi, članovi su i vlasnici, a često ne rade zajedno. Nemaju predviđenu opciju za kupce da postanu suvlasnici;	<i>Stocksy United</i> obezbeđuje stok fotografija i video materijala od strane 1.000 fotografa koji su članovi/vlasnici, iz 63 zemlje.
Zadruga zajednice (community cooperative) članstvo na osnovu zajedničkog lokalnog identiteta, koji je povezan sa duhom mesta ili interesovanjem;	<i>Lewes Football Club</i> jedan od prvih klubova u vlasništvu fanova u Velikoj Britaniji.
Multistekholderske zadruge hibridna interesovanja koja vode stvaranju specifičnih uloga i prava za razne vrste članstva funkcionišu kao federativne zadruge, međunarodnog karaktera koje se povezuju kroz multiplikaciju biznis modela; krovna organizacija, centralizovana administracija, ekonomska i pravna pomoć; Ključni sektor: Kreativne industrije	<i>The New Internationalist Magazine</i> multistekholderska zadruga, u vlasništvu radnika i 3.500 korisnika/investitora/članova; <i>Resonate stream-to-own music</i> platform oslonjena na blockchain tehnologiju, pod demokratskom kontrolom umetnika (45%), slušalaca (35%) i radnika (20%), svojim modelom se umetnicima isplati 2.5 puta više nego druge opcije.

Izvor: Autorka oblikuje na osnovu Mayo, 2019. i primera dobrih praksi

profesionalnom razvoju kreativnih i kulturnih radnika. Zadruga pomaže slobodnim radnicima (freelance) da obavljaju aktivnosti putem sigurnog sistema, kroz usluge informisanja, obuka, pravnih saveta, omogućujući saradnju kroz uspostavljanje mreže profesionalaca. Obezbeđuje bezbedni transfer između korisnika i davalaca usluga, kroz olakšavanje birokratije (fakturisanje i knjigovodstvene usluge posredstvom internet alata). Okuplja preko 35.000 stalnih članova, i oko 55.000 povremenih. Smart zadruge postoje u 40 gradova i 8 zemalja Evrope⁶.

CECOP je Evropska konfederacija industrijskih i uslužnih zadruga (veći broj udruženih zadruga kroz članstva). Sa 25 članova u 15 evropskih zemalja, obuhvataju 40.000 različitih preduzeća koja zapošljavaju 1,3 miliona radnika, uglavnom u tri vrste zadruga: 35.000 radničkih zadruga – kojima se upravlja demokratski u vlasništvu radnika, koji dele rizike i odgovornosti; 12.000 socijalnih zadruga (koje zapošljavaju preko 270.000 radnika) – koje odgovaraju potrebama zajednica pružanjem socijalnih, kulturnih, obrazovnih i ekoloških usluga – „usluga od opšteg interesa“; 1.000 zadruga samozaposlenih proizvođača kao što su slobodni radnici, vozači (kamiona, taksisti), novinari, zidari, grafički dizajneri, konsultanti, lekari i advokati. Doprinosе poslovnoj sigurnosti kroz kolektivni nastup, deljenjem resursa, centralizacijom poslovnih aktivnosti i imovine (marketinških i računovodstvenih usluga, radnog prostora i opreme)⁷.

DisCO su distribuirane zadruge zasnovane na sedam zadruginskih principa⁸ koji se nadovezuju na ideje tradicionalnih zadruga

6 <https://www.smart.coop/>, pristupljeno 5.05.2021.

7 <https://www.cecop.coop/aboutCecop>, pristupljeno 5.05.2021.

8 1. *Usmerena ka pozitivnim ishodima u ključnim oblastima*: U DisCO-ima proizvodnja je vođena socijalnim i ekološkim prioritetima; 2. *Višekomponentni*: DisCO-i proširuju donošenje odluka i vlasništvo – pored radnika, ovo može uključivati i druge zajednice, dobavljače, klijente, reproduktivni i afektivni rad, finansijsku podršku itd. 3. *Aktivni stvaraoci komonsa (zajedničkih dobara)*: DisCO upravljaju postojećim zajedničkim bogatstvom i generišu nove oblike zajedničkih resursa. Ova nova zajednička dobra su stvorena tržišnim i vrednosnim pro bono radom *ljubavnim kreditima*. Commons može biti digitalni (kod, dizajn, dokumentacija, pravni

i platformsko zadrugarstvo. Zadruge su u konstantnom procesu evolucije, razvijajući smernice za visoko efikasne, socijalno i ekološki orijentisane organizacije, inspirisane teorijama nove institucionalne ekonomije, posebno znanjima o zajedničkim dobrima. DisCO nudi detaljno razrađen model, transparentan i lak za multiplikovanje, na gotovo svaku temu značajnu za poslovanje. Mreže DisCO zadruga mogu i ne moraju deliti zajedničke ciljeve – federacije se ipak drže zajedno u pogledu na zajedničke obaveze. Vizija DisCo je nošena „socio-ekološkom misijom: kreiranje i održavanje komonasa, kroz transnacionalne mreže, gde je osnova rada zasnovana na brizi, usredsređena na čoveka, okolinu i suštinski važna pitanja“. Interesantno je da su jasna metrika vrednosti i usmerenost ka federativnosti, ali ne i ka rastu – već udruživanju u potpunoj transparentosti, od strane njih samih viđeni samo kao obavezni „alati za olakšavanje i ojačavanje kulturne saradnje“⁹. DisCo, referišući na Elenor Ostrom koja je govorila o kretanju napred i nazad iz sveta teorije u svet akcije, lansira *Guerilla Translators* (Gerilski prevodioci) kroz koji razvija „skup premisa o čovečanstvu sa drugačijom vizijom kom tehnologija može poboljšati život“. *Guerilla Translators* evoluira u *Guerrilla Media Collective*, i omogućava slobodne prevode od strane volontera i gerilske medijske formate nošene aktivističkim narativima *grassroots* pokreta. „DisCO kulturni i strukturni okviri mogu pomoći pokretima solidarnosti da nauče da saraduju u velikim razmerama (large scale) uz održavanje dinamike poverenja malih grupa“ (ibidem).

protokoli i najbolje prakse itd.) ili fizički (proizvodna infrastruktura, prostori za razmatranje, mašine itd.); 4. *Transnacionalno*: dok se fizička proizvodnja održava lokalnom i zasniva se na potrebama (sledeći logiku „Design Global, Manufacture Local“), znanje, resursi, tokovi vrednosti se dele na globalnom nivou sa preduzećima, istomišljenicima sa ciljem stvaranja političke i kulturne moći i kao alternative prevladavajućim korporacijama / kapitalističke ekonomije; 5. *Usredsređen na rad na nezi*: za zdravlje kolektiva (gde se kolektiv vidi kao živo biće) i briga o pojedinim osobama u okviru DisCO (strukture uzajamnog poverenja i podrške); 6. *Ponovno zamišljanje porekla i tokova vrednosti: Tri vrste vrednosti*; 7. *Primeri za federaciju*.

9 <https://disco.coop/manifesto>, pristupljeno 5.05.2021.

U pristupu *multidimenzionalne analize održivih tranzicionih tržišta* (Rip and Kemp, 1998; Geels, 2002; Smith et al., 2010) prepoznata su tri nivoa analize od značaja za tranziciju prema održivijim tržištima: niše, koje su zaštićeni prostori i lokus za radikalne inovacije; socio-tehnički režimi, koji predstavljaju institucionalno strukturiranje postojećih sistema, i postepenu promenu; i egzogene socio-tehničke prostori razvoja.

Platformske zadruge predstavljaju institucionalnu evoluciju tradicionalnih zadruga oslonjene na savremenu tehnologiju. Takođe, one su u tržišnom smislu niša koja donosi radikalni inovativni potencijal. Samim tim, platformske zadruge noseći pomenute atribute, jesu tačka održive transformativne tržišne promene, tržišta u celini, al i tržišta kulture sa svim svojim specifičnostima.

Radikalna demokratizacija procesa rada koja pretpostavlja uvođenje dva osnovna principa: *demokratizaciju u pogledu na vlasništvo* (koja će voditi oblicima rada dostojnim čoveka) i *vlasništvo od strane radnika i korisnika nad digitalnim platformama kao sredstvima za rad*, predstavlja preduslove za postepene promene. Inovacija širenja vlasništva prema korisnicima jeste doprinos rešavanju velikog izazova društvene i ekonomske nejednakosti u duhu vremena, koja kroz digitalne platformske zadruge, nudi poslovno funkcionisanje sa revitalizovanom idejom o značaju uspostavljanja neo-radničkog samoupravljanja u ruhu četvrte tehnološke revolucije, proširenog na korisnike.

Platformske zadruge, prema tome jesu odličan primer iz teorije i prakse, viđene kao održivi poslovni model, sa potencijalom radikalne promene, imajući u vidu stav da „radikalne inovacije nastaju u nišama, gde akteri neguju razvoj alternativa“ (Rip and Kemp, 1998).

Zaključak

Uzimajući u obzir događaje izazvane pandemijom u 2020. i 2021. godini, koji su rasvetlili systemske nepravilnosti i imali globalno negativne društveno-ekonomske implikacije, prepoznato je i predloženo alternativno systemsko rešenje kroz platformsko

zadrugarstvo za tranziciju tržišta kulture. Platformske zadruge su idejno i teorijski pozicionirane u kooperativnosti i kolektivizmu, nasuprot konkurentnosti i individualizmu.

Pandemija uzrokovana COVID19 u relativno kratkom roku, imala je snažnu emancipatorsku ulogu u odnosu na globalnu svetsku populaciju. Naučili smo da vrednujemo smislene stvari. Redefinisali smo odnos prema esencijalnim i proširenim dobrima, radu, nophodnom i potrebnom, ponašanju u životu i kupovini. Došlo je do masovnog shvatanja važnosti obezbeđivanja održivog i vitalnog zdravstvenog, socijalnog i obrazovnog sistema, koji su višedecenij-ski opterećeni tranzicijom. Rad u mnogim delatnostima doveden je do prekarних uslova, gde radnici obavljaju svoju profesiju neadekvatno opremljeni i nagrađeni za rad.

Sa jedne strane, prisutno je postavljanje suštinskih pitanja od strane samoizolovanih ljudi, koje je na tragu nalaženja alternativnih modela za drugačiju budućnost. Sa druge strane, ulaganje u izgradnju nove normalnosti predstavlja sistemске pokušaje odgovora na krizu, sa ciljem da do suštinskih promena ne dođe. Pretvaranje nezadovoljstva u sistemski odgovor zahteva promenu u organizaciji rada, prema institucijama koje će biti u mogućnosti da demokratizuju pitanja vlasništva, upravljanja i kontrole. Pomenuta evolucija institucija nošena je od strane aktera okupljenih oko zajedničkih kulturnih vrednosti, izazova životne sredine, udruženih na temeljima demokratizovanog rada i fer ekonomije.

Analizirajući evoluciju preduzetništva u digitalnom prostoru, kroz razne oblike kolaborativne i deljene ekonomije, od tradicionalnog dolazi se do platformskog zadrugarstva koje odgovara na najveće izazove savremenih tržišta. Multidimenzionalna analiza održivih tranzicionih tržišta, predložena od strane autora omogućila je razumevanje potencijala platformskog zadrugarstva kao pionirskih aktivnosti koje se sprovode u tržišnim nišama, koje nose radikalni potencijal promene. Platformske zadruge su značajne jer obezbeđuju postizanje društvene i kulturne vitalnosti u potrazi za održivosti u planetarno zadatim okvirima. Ovaj organizacioni model pretpostavlja funkcionisanje kroz saradnju i poštovanje nasleđa i kreiranje zajedničkih dobara, zbog čega predstavlja novi model tranzicije zadrugarstva od tradicionalnog do digitalnog.

Na osnovu tabelarno prikazane opšte podele i primera *SMART COOP*, *CECOP* i *DisCO*, moguće je zaključiti da je predloženi organizacioni model od ogromnog značaja za sve aktere tržišta kulture (umetnike, publiku, profesionalce u kulturi, menadžere u kulturi i dr.). Izdvojeni primeri su modeli sa elementima univerzalnosti primenljivi u transformaciji tržišta kulture.

Budući da od ekonomske zavisi kulturna i društvena reprodukcija, ali i sve druge politike, pitanje koje otvara prostor prema narednim istraživanjima glasi kakav sistem i ekonomiju želimo. To je svakako sistem koji je pomirljiv prema tradicionalnim pristupima, uz uvažavanje snaga digitalnog prostora i inovacija. Zbog toga su novi oblici zadruge u digitalnom prostoru dobar poslovni model za negovanje i praksu društvene solidarnosti, i budućih ekonomskih, društvenih i kulturnih obrazaca, čija potraga nosi prideve kulturne subverzivnosti i radikalnosti, jer je u pitanju izmaštavanje i izgradnja post-covid i post-rast sveta.

Literatura

- Beaud, M., Dostaler, G. (1997). *Economic thought since Keynes: A history and dictionary of major economists*. UK: Routledge, London.
- Carchedi, G., Roberts, M. (Eds.) (2018). *World in Crisis: A Global Analysis of Marx's Law of Profitability*. Haymarket Books: Chicago, Illinois.
- Chakravartty, P., Schiller, D. (2010). "Global financial crisis: Neoliberal newspeak and digital capitalism in crisis". *International Journal of Communication*, Vol. 4, str. 670–692.
- Como, E., Mathis, A., Tognetti, M., Rapisardi, A. (2016) "Cooperative platforms in a European landscape: an exploratory study", ISIRC Conference, Glasgow.
- Convivialist International, "The Second Convivialist Manifesto: Towards a Post-Neoliberal World". *Civic Sociology*, 16 June 2020; 1 (1): 12721.
- Cousin, L., Martelloni, L. (2017). *Cooperatives Europe Vision Paper: A cooperative vision for the collaborative economy, shaping a people-centred and democratic collaborative economy*. Cooperatives, Europe/LAMA Agency. https://coopseurope.coop/sites/default/files/Cooperative%20Vision%20for%20Collaborative%20economy_CoopsEurope.pdf

- Cullenberg, S. (1994). *The Falling Rate of Profit: Recasting the Marxian Debate*. London: Pluto Press.
- European Commission (2016) European Agenda for the collaborative economy. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2016/0356/COM_COM\(2016\)0356_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/docs_autres_institutions/commission_europeenne/com/2016/0356/COM_COM(2016)0356_EN.pdf)
- European Parliament (2017). Resolution P8_TA(2017)0271 on the European Agenda for the collaborative economy. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0271_EN.html
- Geels, F. W. (2002). “Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: a multi-level perspective and a case-study”. *Policy*, 31 (8–9), 1257–1274. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(02\)00062-8](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(02)00062-8)
- Graeber, D. (2014). “On the Phenomenon of Bullshit Jobs.” *STRIKE! Magazine*.
- Hall, G. (2016). *The Uberfication of the university*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Heinrich, M. (2015). *Uvod u Marxovu kritiku političke ekonomije*. Rosa Luxemburg, Beograd.
- Hodgson, G. M. (1991). *After Marx and Sraffa: essays in political economy*. New York: St Martin's Press.
- Mayo, E. (2019). *The international co-operative alliance and Platform co-ops. Options for the ICA to support platform co-ops in its forward strategy*. Discussion paper. <https://resonate.is/wp-content/uploads/2019/04/Platform-Coop-ICA-Strategy-Options-Discussion-Paper.pdf>
- Illich, I. (1973) *Tools for Conviviality*. New York: Harper & Row.
- Cooperatives Europe. (2020). *Moving forward together*. <https://coopseurope.coop/about-co-operatives/cooperatives-agenda-2020>
- Kočović De Santo, M. (2019). “Cultural-political ecology and degrowth as framework for the narrative of activism in the internet space”. *International Conference New Horizons: Culture, Arts and Media in the Digital Environment*, Faculty of Dramatic Arts, Belgrade, 11–14.9.2019, Book of Abstracts, str. 86–87.
- Kočović De Santo, M. (2019a). „Rast i Odrast: Ekonomski stub kao pretnja kulturnoj i ekološkoj održivosti javnih i zajedničkih dobara (komonsa)“, *Zbornik Fakulteta dramskih umetnosti* br. 37, Institut za pozorište, radio, film i televiziju, Beograd, str. 125–142.
- Kočovic De Santo, M. (2020). „Smena ekonomskih ciklusa uslovljena neekonomskim faktorima – nada u rešenja sa periferije“. In: *Black*

- Swan in the World's Economy*. Institut ekonomskih nauka: Beograd, str. 52–81.
- Kočovic De Santo, M. (2021). “Eco-cultural Aspects of Degrowth – The Story of Decolonisation of Colonial Mentality”. *International Conference: Building Alternative Livelihoods in Times of Ecological and Political Crisis of degrowth*, degrowth research networks, the International Society for Ecological Economics, and the European Society for Ecological Economics. University of Manchester, UK, 6th of July 2021, str. 105. https://dc8e1b37-d276-4922-a7b9-2e5208df57cd.filesusr.com/ugd/ea6f53_82534b88a4cc4ab69348dc8ec02dd4be.pdf
- Köhler, J., Geels, F., Kern, F., Markard, J., et al. (2018). “An agenda for sustainability transitions research: State of the art and future directions”. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, vol. 31, 1–32. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2019.01.004>
- Kuruma, S. (1965). “An introduction to the study of crisis” [Kyōkō kenkū joron]. In *Investigation of Crisis [Kyōkō kenkū]*, chapter 1. Tokyo: Otsuki Shoten. For marxists.org translated by Michael Schauerte (2006). <https://www.marxists.org/archive/kuruma/crisis-intro.htm>
- Mbembe, A. (2001). *On the Postcolony*. Berkeley: University of California Press.
- Mirowski, P. (2013). *Never let a serious crisis go to waste: How neoliberalism survived the financial meltdown*. London, UK: Verso.
- Nyamnjoh, F. (2017) “Incompleteness: Frontier Africa and the Currency of Conviviality.” *Journal of Asian and African Studies*, 52(3), 253–270.
- Peck, J. (2010). *Constructions of neoliberal reason*. UK: Oxford University Press.
- Phelan, S., (2014). *Neoliberalism, media, and the political*. UK: Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Pickard, V. (2007) “Neoliberal visions and revisions in global communications policy from NWICO to WSIS”. *Journal of Communication Inquiry*, Vol. 31, No. 2, 118–139.
- Rip, A., Kemp, R. (1998). “Technological change”. In: Rayner, S., Malone, E. L. (Eds.), *Human Choice and Climate Change 2*. Battelle Press: Columbus, Ohio, 327–399.
- Schneider, N. (2016). “Platform cooperativism as a critique of open source.” *The Internet of Ownership*. <https://ioo.coop/2016/05/21/platform-cooperativism-as-a-critique-of-open-source/>
- Schumpeter, J. (1954). *History of Economic Analysis*. Allen & Unwin.

- Sholz, T. (2014). "Platform cooperativism vs the sharing economy", *Medium*. <https://medium.com/@trebors/platform-cooperativism-vs-the-sharing-economy-2ea737f1b5ad>
- Sholz, T. (2016a). *Platform cooperativism challenging sharing economy*. Rosa Luxemburg New York
- Sholz, T. (2016b). *Uberworked and Underpaid: How Workers Are Disrupting the Digital Economy*. Polity.
- Smith, A., Seyfang, G. (2013). "Constructing grassroots innovations for sustainability". *Global Environmental Change*, Part A 23 (5), 827–829. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.07.003>
- Smith, A., Stirling, A. (2010). "The politics of social-ecological resilience and sustainable socio-technical transitions". *Ecology and Society*, 15 (1), 11. <https://doi.org/10.5751/ES-03218-150111>
- Smith, A., Stirling, A. (2018). "Innovation, Sustainability and democracy: An analysis of grassroots contributions". *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 6 (1), 64. <https://doi.org/10.22381/JSME6120183>
- Zakon o zadrugama (2015). Sl. glasnik RS, br. 112/2015. https://www.paragraf.rs/propisi/download/zakon_o_zadrugama.pdf
- <https://disco.coop/manifesto/>, pristupljeno 5.05.2021.
- <https://www.cecop.coop/aboutCecop>, pristupljeno 5.05.2021.
- <https://www.smart.coop/>, pristupljeno 5.05.2021.
- <https://www.bloomberg.com/billionaires/>, pristupljeno 5.05.2021

Milica Kočović de Santo

Institute of Economic Sciences, Belgrade, Serbia

**PLATFORM COOPERATIVES AS A CHANCE
FOR (POST-CRISIS) CULTURAL MARKET
TRANSFORMATION**

The platform cooperatives are alternatives to previous business models. Having in mind the specificities of the cultural market, the paper contributes to the theories in the field of cultural policy and cultural management. According to the author, it was necessary to involve the critical analysis to understand the necessity of the institutional evolution and organizational architecture, ie. the necessity of their transformation due to the context of the permanent crisis of modern systems, which imply inevitable changes in the sphere of culture (as bearers of social values, meanings, expressions) transformed in organization terms towards digital platform cooperatives. In terms of methodology, author analyses the institutional evolution of 19th century cooperatives towards platform cooperatives (mostly referring on Tebor Soltz), crossed with multidimensional perspectives, which combine the ideas of evolutionary economics, institutional, new institutional economics, and sociology of innovation (Rip and Kemp, 1998; Geels, 2002; Smith et al., 2010, 2013, 2018). The proposed multidimensional analysis of sustainable transition markets, enables understanding of the potentials of platform cooperatives – as pioneering activities carried out from the niche markets as a radical potential for change. Finally, platform cooperatives are important because they ensure the achievement of social and cultural vitality in the pursuit of sustainability within planetary limits. This organizational model presupposes functioning through cooperation by main focus on respecting existing heritage and the creation of new common goods.

Keywords: platform cooperatives, cultural policy, management of culture, sustainable transition (cultural) markets, evolutionary economics